

На основі аналізу положень, позицій, думок знаних вітчизняних і зарубіжних медіапедагогів розглянуті, уточнені і конкретизовані поняття «медіаосвіта» і «медіакомпетентність» з точки зору вимог епохи інформаційного суспільства. Виявлено сутність зазначених явищ з метою включення до категоріальної системи педагогічної науки та практичної діяльності.

Ключові слова: медіаосвіта, медіакомпетентність, медіаграмотність, медіакультура.

На основе анализа положений, позиций, мыслей известных отечественных и зарубежных медиапедагогов рассмотрены, уточнены и конкретизированы понятия «медиаобразование» и медиакомпетентность с точки зрения требований эпохи информационного общества. Выявлена сущность этих явлений с целью включения в категориальную систему педагогической науки и практической деятельности.

Ключевые слова: медиаобразование, медиакомпетентность, медиаграмотность, медиакультура.

On the basis of analysis of the theses, positions, opinions of known domestic and foreign media-educational specialist, the concepts «media education» and «media competence» were reviewed, specified and concretized in terms of requirements of the era of information society. The essence of indicated phenomena were revealed for the purpose of including them to categorical system of pedagogical science and practical activity.

Keywords: media education, media competence, media literacy, media culture.

УДК 371.3:378.4.180.6

К.В. Добровольська
м. Вінниця, Україна

РОЗВИТОК ОБРАЗУ ПРОФЕСІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО ВНЗ

Постановка проблеми. Упродовж усієї історії медичної професії у підготовці медичних працівників велика увага приділялася формуванню не лише професійних знань і умінь, але й розвитку особистісних якостей майбутніх лікарів. У зв'язку з модернізацією системи медичної освіти України з новою силою актуалізувалися питання особистісно-професійного розвитку майбутнього лікаря, особливо його ціннісно-сміслової сфери та морально-етичних якостей. Більшість сучасних дослідників (О. Асмолов, І. Бех, О. Деркач, Е. Зеєр, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.) вважають, що глибокі особистісні зміни фахівця, які відбуваються в процесі професійного розвитку, мають ключове значення для повноцінного оволодіння професійною діяльністю і творчої самореалізації в професії. При цьому успішний професійний розвиток особистості можливий лише за умови прийняття професії, коли професійні вимоги розглядаються як особистісно значущі, коли з'являється спрямованість на освоєння професії. На етапі входження в професію саме її прийняття породжує у студента бажання бути включеним у професійне співтовариство, спрямовує його активність на набуття необхідних професійних знань та умінь, освоєння професійних норм та цінностей.

У наш час особистість лікаря розглядається як центральний компонент системи медичної діяльності, що забезпечує її спрямованість і успішність функціонування у реалізації гуманістичних завдань (Б. Ясько, 2005). Розглядаючи особистісно-професійний розвиток майбутніх медичних працівників, ми дотримуємося позиції ряду авторів (О. Єрмолаєвої, Є. Єфремова, С. Кошелевої, Л. Матвєєвої, Т. Миронової, Л. Шнейдер та ін.), що фундаментальною умовою розвитку особистості фахівця є підвищення рівня його професійної самосвідомості, становлення його «професійного Я».

Актуальність дослідження проблеми професійної ідентифікації студентів-медиків на етапі професійного навчання обумовлена тим що, на думку деяких дослідників (Е. Зеєр, Т. Казанцева, І. Кон, А. Реан, В. Слободчиков та ін.), період навчання у ВНЗ є сензитивним для професійного самовизначення та ідентифікації студентів з майбутньою професією.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що протягом останніх років з'явилася низка робіт, присвячених як проблемам медичної освіти в цілому (В. Аверін, Т. Бухаріна, З. Кунцевич, І. Косирев та ін.), так і проблемам особистісно-професійного розвитку лікаря (Л. Алексеєва, А. Васюк, І. Гурвич, М. Жукова, В. Зайцева, Л. Іванов, Г. Лернер, С. Тихолаз, Н. Яковлева, Б. Ясько та ін.). Водночас варто зазначити, що проблема розвитку професійної самосвідомості фахівця-медика досліджена недостатньо, хоча існує низка робіт, в яких тією чи іншою мірою розглядається становлення професійної ідентичності лікаря на різних етапах професіоналізації (А. Васюк, 1992; М. Жукова, 1990; Т. Румянцева, 2005; Н. Яковлева, 1994). Якнайповніше зміст професійної самосвідомості практикуючих лікарів розкрито в докторській дисертації Т. Миронової [9]. Водночас залишаються недослідженими питання професійно обумовленого змісту самосвідомості лікаря, не визначені особливості становлення окремих її складових у період професійної підготовки, не розроблено технологію психолого-педагогічного супроводу становлення професійної самосвідомості студентів медичних ВНЗ. Проведення в освітньому процесі методично обґрунтованої роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних для становлення професійної самосвідомості студентів психолого-педагогічних умов, могло б стати істотним чинником підвищення якості медичної освіти.

Мета статті полягає у визначенні особливостей формування у студентів медичних ВНЗ образу професії як важливої складової їх професійної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. У процесі оволодіння професією студенти отримують все більше інформації про майбутню спеціальність, починають об'єктивно оцінювати свою відповідність вимогам обраної професії, унаслідок чого наново, з більш високим рівнем усвідомленості, визначати правильність свого професійного вибору. Під час професійного навчання відбувається порівняння ідеального уявлення про професію з реальною професійною діяльністю, що підтверджується або заперечується професійний вибір.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню особливостей професійного навчання [4; 11 та ін.], дозволяє зробити висновок, що на етапі процесу професіоналізації відбувається, по-перше, адаптація майбутнього фахівця до системи освіти, професійного способу мислення і дій; по-друге, формування готовності до професійної діяльності, ідентифікація з професією, особистісно-професійний розвиток. В основі професійного розвитку особистості лежать процеси ідентифікації з професією, в яких відбувається становлення такого особистісного компонента, як професійна ідентичність або «професійне Я» фахівця. Цей підхід знайшов своє відображення в дослідженнях Є. Єрмолаєвої [2], Є. Єфремова [3], С. Кошелевої [8], Т. Миронової [9], Л. Шнейдер [15] і інших авторів. В його основі лежить положення, що досягнута ідентичність – це, по-перше, необхідна умова ефективного функціонування індивіда в системі певних громадських стосунків, по-друге, показник зрілої особистості, що саморозвивається.

Важливою складовою професійної самосвідомості майбутніх фахівців є «образ професії», який містить уявлення про соціально-економічні особливості професії, операційно-технічні і психологічні особливості професійної діяльності та спілкування, а також еталони професійної поведінки, образ об'єкту професійної діяльності і образ професійного середовища, уявлення про шляхи розвитку професії [2; 3; 10; 15 та ін.].

Конструювання «образу професії» має визначальне значення для становлення ідентичності професіонала, оскільки саме через «призму» професії індивід розглядає індивідуальні особливості представників цієї професійної групи, порівнюючи з ними власні якості та здібності. Образи «типового професіонала», «ідеалу професіонала» і «себе як професіонала» є наслідком такого аналізу індивідуальності. У свою чергу, динаміка уявлень про особливості професійної діяльності та спілкування передбачає зміни у відповідних професійних образах.

З метою аналізу динаміки уявлень студентів про професію лікаря на різних етапах професійного навчання було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 98 студентів Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова (з 1 по 6 курс навчання). Зміст актуальних уявлень студентів про свою майбутню професію вивчався за допомогою методики «Асоціативний ореол професії» Є. Климова [6, с. 12]. Студентам

пропонувалося самостійно записати професії, які асоціативно пов'язані з професією «лікар» і пояснити, за якими ознаками проявляється спорідненість, асоціативний зв'язок між цими професіями. Отримані результати презентують асоціативний ореол професії «лікар», який є специфічним за своїм змістом і кількістю асоціацій для кожного курсу.

Аналіз використовуваних студентами критеріїв спорідненості професії лікаря з іншими професіями здійснювався за п'ятьма критеріями:

- загальні ознаки професії (допомога людям, комунікація, робота з людьми, зменшення страждань, допомога у збереженні здоров'я, втручання в особисту сферу людини, соціальна значущість, економічний статус тощо);
- ознаки суб'єкта професійної діяльності (доброта, чуйність, витримка, інтелект, аналітичний розум, товариськість, толерантність, уміння зрозуміти іншого, уміння співпереживати, «рятувальник», «знавець людини», «цілитель» тощо);
- ознаки об'єкта професійної діяльності (людина як об'єкт праці, неприємні люди, люди похилого віку тощо);
- операціональні ознаки (етапи роботи, збір анамнезу, діагностичні процедури, лікування, профілактика, реабілітація, відновлення психічних функцій, формування корисних навичок тощо);
- етичні ознаки («не зашкодь», професійна таємниця, клятва Гіппократа, захист інтересів пацієнта, повага до людини тощо).

Отримані нами результати в цілому узгоджуються з даними О. Денисової, отриманими за допомогою аналогічної методики [1].

Загальна тенденція розвитку уявлень майбутніх медичних працівників про професію є такою: під час первинного включення студентів у навчально-професійне середовище відбувається розширення обсягу асоціативного ореолу професій, тобто студенти виокремлюють багато інших професій, що мають спільні ознаки з професією лікаря, проте у міру освоєння спеціальності цей перелік зменшується.

Очевидно, зниження кількості асоціацій з медичною професією є наслідком кращого усвідомлення студентами змісту професійної діяльності та її якісних особливостей, що визначають специфіку і неповторність професійних функцій. Так, на 2 курсі навчання спостерігається збільшення кількості асоціацій, що відображають загальні ознаки професії, ознаки суб'єкта професійної діяльності й етичні ознаки професії. Водночас у студентів старших курсів асоціативний ореол професії містить вже всі можливі ознаки спорідненості професії зі значним переважанням ознак суб'єкта професійної діяльності і операціональних ознак професії. Це свідчить про те, що у міру професійного навчання відбувається поглиблення уявлень студентів про медичну професію, диференціація істотних її ознак, виділення операціонального аспекту. Водночас навіть до закінчення навчання не відбувається статистично значущого розширення уявлень про об'єкт праці.

Розглянемо для прикладу декілька конкретних порівнянь студентами різних курсів асоційованих професій з професією лікаря. Вказуючи на професію психолога як споріднену професії лікаря, першокурсники зазначили таку ознаку спорідненості, як «допомога людям». Випускники визначають такі ознаки спорідненості цих професій, як «висока значущість професійного втручання» і «важливість прогнозування наслідків».

Отримані під час дослідження результати дають підстави зробити висновок, що за час навчання у медичному ВНЗ відбувається статистично значуще розширення уявлень студентів про професію лікаря за усіма групами характеристик професії. При цьому найбільшою мірою усвідомлюються соціально-економічні і операційно-технічні аспекти професії. Уявлення студентів про психологічний супровід професійної діяльності і спілкування розширюються значно менше. Детальний аналіз відповідей респондентів дозволяє виділити певні особливості розширення уявлень студентів про окремі сторони професії лікаря.

Серед *соціально-економічних* характеристик усвідомлюються переважно такі, як громадська значущість професії лікаря, система професійної освіти і підвищення кваліфікації,

можливі спеціалізації, рівень доходів, рівень соціальної захищеності і соціальної відповідальності, історія професії і професійна культура. Значно гірше розширюються уявлення про перспективи професії, професійного розвитку, взаємозв'язки професії з іншими соціальними інститутами, методи оцінки ефективності діяльності лікаря з боку суспільства.

Серед *операційно-технічних* характеристик усвідомлюються переважно операційно-технічні складові професійної діяльності лікаря (предмет праці, професійні завдання і функції, знаряддя праці, характер і умови праці, режим праці і відпочинку, характер нервово-психічної напруженості, можливі труднощі професійної діяльності, нормативні професійні вимоги і норми безпеки, субординація й ієрархія підпорядкування, посади у рамках професії, технічні засоби комунікації, вимоги професійної етики). Значно гірше розширюються й поглиблюються уявлення про результати праці і критерії їх оцінки, правила оцінки рівня кваліфікації, ресурси професійної діяльності, права і обов'язки лікаря, а також уявлення про такі операційно-технічні характеристики професійного спілкування, як функції і завдання професійної комунікації, критерії оцінки її ефективності, види і структура професійної комунікації, особливості організації і кооперації праці.

Серед *психологічних* характеристик професійної діяльності і спілкування усвідомлюються переважно такі, як цінності професії, психологічні особливості пізнавальних процесів і клінічного мислення, загальні професійно важливі особистісні якості, професійна мова, професійні норми і традиції. Значно гірше розширюються уявлення про психологічні завдання діяльності, психологічні характеристики об'єкта праці, професійні дії і спілкування, критерії професійної придатності, прийоми і технології ефективної комунікації, можливі труднощі професійного спілкування і шляхи їх подолання, психологічні критерії ефективності спілкування, професійно важливі комунікативні якості та уміння.

Отримані дані свідчать про те, що навіть на випускному курсі близько половини студентів мають неповні або неадекватні уявлення про особливості своєї майбутньої професії, що значною мірою пов'язано з недостатньо повним усвідомленням психологічного аспекту діяльності лікаря і особливостей професійного спілкування.

Узагальнюючи результати дослідження динаміки уявлень студентів про професію лікаря, можна зробити певні *висновки*.

Уявлення першокурсників про професійну діяльність лікаря розмиті, абстрактні і близькі до професійних стереотипів, характерних для буденної свідомості. У процесі професійної підготовки студентів медичних ВНЗ відбувається позитивна динаміка «образу професії», який поступово розширюється, конкретизується і поглиблюється. До старших курсів образ професії починає містити все більший обсяг диференційованих уявлень про різні аспекти професії лікаря. На 5 і 6 курсах з'являється максимальна кількість понять, що означають специфічні відмінності медичної професії від інших (операційно-технічні характеристики, особливості суб'єкта праці) і максимальну кількість професійних термінів, які приходять на зміну аналогічним буденним термінам (відбувається освоєння професійної мови). Проте, навіть до закінчення навчання близько половини студентів недостатньо повно усвідомлюють особливості своєї майбутньої професії, що найбільше проявляється в усвідомленні психологічної складової діяльності лікаря. Можна припустити, що це пов'язано з такими традиційними для медичних ВНЗ особливостями організації педагогічного процесу, як домінуюча спрямованість на формування операційно-технічних складових професійної компетентності студентів, тоді як питання особистісно-професійного становлення і психологічного супроводу медичної діяльності розкриваються недостатньо повно.

Отримані результати свідчать про необхідність активізації дослідницьких зусиль, спрямованих на розробку психолого-педагогічних технологій розвитку професійної самосвідомості майбутніх лікарів на етапі їх підготовки у медичному ВНЗ.

Література:

1. Денисова О.В. Динамика представлений студентов-медиков о своей будущей профессии на этапе профессионального обучения / О.В.Денисова // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – № 10. – С.70-78.
2. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность (статья первая) [Текст] / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – № 4. – С. 51-59.
3. Ефремов Е. Г. Особенности формирования профессионального самосознания на различных стадиях профессионального обучения: дис... канд. психол. наук / Е. Г. Ефремов. – Томск, 2000. – 169 с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования / Э. Ф. Зеер. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.
5. Кайгородов Б. В. Психологические основы развития самопонимания в юношеском возрасте: дис... д-ра психол. наук / Б. В. Кайгородов. – Астрахань. 1999. – 310 с.
6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону 1996. – 512 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М., 1989. – 254 с.
8. Кошелева С. В. Организационно-психологические детерминанты профессионального самосознания руководителей: дис. ... д-ра психол. наук / С. В. Кошелева. – СПб., 1997. – 320 с.
9. Миронова Т. В. Структура и развитие профессионального самосознания: дисс... д-ра психол. наук / Т. В. Миронова. – М., 1999. – 436 с.
10. Овсянникова В. В. Динамика «образа своей профессии» в зависимости от степени приобщения к ней / В. В. Овсянникова // Вопросы психологии. – 1981. – № 5. – С. 133-137.
11. Поваренков Ю. П. Профессиональное становление личности: дис ... д-ра психол. наук / Ю.П.Поваренков. – Ярославль, 1999. – 359 с.
12. Ремшидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности. Пер. с нем. / Х. Ремшидт. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
13. Тихолаз С.І. Педагогічні умови розвитку професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук / С.І. Тихолаз. – Вінниця, 2011. – 258 с.
14. Хамитова И. Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта / И. Ю. Хамитова // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2000. – № 1 – С. 30-45
15. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: дис... д-ра психол. наук / Л. Б. Шнейдер. – М., – 2001. – 348 с.

У статті розглядаються особливості формування у студентів медичних ВНЗ образу професії як важливої складової їх професійної самосвідомості. Проаналізовано динаміку розвитку уявлень майбутніх лікарів про власну професію за критеріями: загальні ознаки професії, ознаки суб'єкта професійної діяльності, ознаки об'єкта професійної діяльності, операціональні ознаки, етичні ознаки. З'ясовано особливості розширення уявлень студентів про соціально-економічні, операційно-технічні і психологічні аспекти професії лікаря.

Ключові слова: професійна самосвідомість, професійна ідентичність, образ професії, професійні уявлення, підготовка майбутніх медичних працівників.

В статье рассматриваются особенности формирования у студентов медицинских вузов образа профессии как важной составляющей их профессионального самосознания. Проанализирована динамика развития представлений будущих врачей о собственной профессии по критериям: общие признаки профессии, признаки субъекта профессиональной деятельности, признаки объекта профессиональной деятельности, операционные признаки, этические признаки. Определены особенности расширения представлений студентов о социально-экономических, операционно-технических и психологических аспектах профессии врача.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, профессиональная идентичность, образ профессии, профессиональные представления, подготовка будущих медицинских работников.

In the article the features of forming for the students of medical institutions of higher learning of character of profession are examined as to the important constituent of their professional consciousness. The dynamics of development of presentations of future doctors is analysed about an own profession on criteria: general signs of profession, signs of subject of professional activity, signs of object of professional activity, operational signs, ethic signs. The features of expansion of presentations of students are certain about the socio-economic, operation-technical and psychological aspects of profession of doctor.

Keywords: professional consciousness, professional identity, character of profession, professional presentations, training of future medical workers.